

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

NYTÅRSGAVE

Til Borupris' venner
1994

FUGLEBJERG 1993

NYTÅRSGAVE

Til Borupris' venner
1994

Redigeret af
Preben V. Andersen

FUGLEBJERG 1993

Udgivet med støtte fra
Fuglebjerg Kommune.

Foreningen "Borupris' Vener" har hjemme i Fuglebjerg. Foreningen, der afløser "Institutionen Borupris' Vener", er stiftet 17. maj 1990 og har til formål med udgangspunkt i middelalderlandsbyen Borup i Borupris og tilgrænsende områder i Fuglebjerg kommune at bidrage til fortsat undersøgelse af og udbredelse af kendskab til samvirket mellem mennesket og dets omgivende natur gennem tiderne.

Vignetten på titelbladet, der er tegnet af professor, dr. phil. Axel Steensberg, viser, hvordan man opvarmede stenene på et bål over koge-gruben, inden kødet blev lagt i.

Nytårgaven er trykt i 200 eksemplarer, hvoraf 100 er nummererede.

Dette eksemplar nr.

er fremstillet til

Til Borup Ris' venner

Ja, så er der igen gået et år - et år, hvor der en tid taltes meget om tørke, og hvor vi siden fik mere end rigeligt vand. Således er verdens goder jo ofte ulige fordelt, men det giver os i det mindste noget at snakke om.

I Venneforeningen er året forløbet uden de helt store begivenheder. Vi er jo en lille forening med en beskedent økonomi, som ikke giver mulighed for store armbevægelser.

Generalforsamlingen afvikledes 5. december under rolige former med Holger Johansen som kyndig dirigent. Årsberetning og regnskab blev godkendt. Til bestyrelsen genvalgtes J.L. Østergaard Christensen, Preben V. Andersen og Bertel Hansen. Som suppleant genvalgtes Niels Laurits Andersen. Karen Bjerre og Mogens Clausen genvalgtes som henholdsvis revisor og revisorsuppleant.

Efter generalforsamlingen og kaffen holdt cand. mag. Benedicte Fønnesbech-Wulff et interessant foredrag om hegnstyper i Vestsjælland, og det inspirerede os til at lade temaet for sommerturen til Borup Ris være hegn.

Sommerturen foregik 5. juni i ideelt vejr. Det var planen, at Østergaard Christensen skulle vise os rundt og fortælle om forskellige former for hegn, men uheldigvis fik han forfald, så jeg selv måtte træde til som vikar. Efter at have set på, hørt om og drøftet forskellige hegn i Borup Ris kørte vi til kaffebordet i Fuglebjerget, hvor der blev rundet af med en kort gennemgang af hegnenes historie.

I forbindelse med sommermødet drøftedes muligheden af at arrangere en efterårstur til Nationalmuseet. Desværre blev turen på grund af forskellige praktiske vanskeligheder ikke til noget i år, men vi har bestemt ikke opgivet tanken om at gennemføre en sådan udflugt, og vi vil søge at få noget arrangeret i 1994.

Udover hvad der er sket i selve foreningen, kan jeg oplyse om foreningens nestor og æresmedlem, Axel Steensberg, at der "stadig er liv i den gamle kæmpe". Han har igen udgivet en meget interessant og væsentlig bog, nemlig "Fire-Clearance Husbandry", der

omhandler den form for landbrug, som kaldes svedjebrug, og som er karakteristisk ved, at man rydder et stykke skov eller krat ved afbrænding. Derefter dyrkes jorden i nogle få år, hvorpå der atter må ryddes et nyt stykke. Metoden har været praktiseret i alle verdensdele - nogle steder endda helt op til nutiden - og den har også været brugt i Danmark. Undersøgelserne i Borup Ris afslørede i Tystemose et trækulslag, der må stamme fra en sådan rydning ved ildens hjælp.

Min egen indsats som forfatter har været noget mere beskedent. Jeg arbejder støt videre på min bog om redskaber og maskiner, er fortsat med at samle materiale om gårdmalerier og gårdmalere, og ind imellem er det blevet til en lille publikation om avlsgårdens bygningshistorie på Gl. Estrup.

Svend Nielsen

Hegn og skel

Temaet for årets sommerudflugt til Borup Ris var "Hegn og skel", og formålet var dels at bese forskellige typer hegn og dels at henlede opmærksomheden på, at der rundt om i landskabet - og ikke mindst i skovene - er bevaret en del gamle hegn eller rester heraf. Disse kulturspor bliver ofte overset, og de er da også i mange tilfælde noget udviskede og ikke særlig markante, men når man først har øje for dem, kan de fortælle mangt og meget om vore forfædres forhold og virke, især når disse spor kan sammenholdes med både gamle og nyere kort.

Desværre kan de fleste gamle hegn ikke umiddelbart dateres, men i en del tilfælde kan det dog gøres ved hjælp af gamle kort og skriftlige kilder eller ved arkæologiske undersøgelser.

Den gennemgang og forklaring, som kunne gives i forbindelse med rundgangen i Borup Ris, måtte både af tidsmæssige grunde og af hensyntagen til de hegn, som vi så nærmere på, blive noget løs og med diverse sidespring som følge af uddybende spørgsmål. Derfor skal der her gives en kortfattet gennemgang af de vigtigste hegnstyper og deres historie.

Den primære funktion af et hegn er at adskille et område fra et andet på steder, hvor der ikke er en naturlig afgrænsning i form af en bæk, å eller lignende, men desuden kan hegn have forskellige andre og eventuelt flere, sammenfaldende formål.

I nogle tilfælde skal det danne skel mellem marker eller agre, mellem ejendomme eller mellem ejerlav, og et sådant skel kan eventuelt også udgøre en administrativ grænse som f. eks. sogne- eller herredsskel. Et skelhegn kan være så solidt, at det kun vanskeligt kan forceres af dyr og mennesker, men der kan også blot være tale om en markering i form af en lav jordbalk, en lille grøft eller en række sten, eller der kan med mellemrum være plantet træer, opsat pæle eller anbragt større sten. Ved benyttelse af pæle eller enkeltstående sten som markering af skel har det været almindeligt at anbringe et uforgængeligt materiale som trækul eller flint under de vigtigste pæle eller sten, således at man altid kunne påvise ret skel,

hvis der skulle opstå mistanke om, at skellet var blevet flyttet af vanvare eller med forsæt.

Et andet formål med et hegn kan være at danne en effektiv spærring for løsgående husdyr, enten for at forhindre dem i at komme ind på et bestemt område som f. eks. en kornmark eller en have, eller for at holde dyrene på et afgrænset område, og i så fald vil der som oftest være tale om permanente eller midlertidige folde.

Hegn kunne - og kan - laves på mange forskellige måder, og tidligere var de i høj grad afhængige af de givne naturforhold og de materialer, man havde til rådighed. Ofte kombinerede man forskellige former for hegn.

En simpel form for hegn kunne være en jordvold eller et dige af opstablede græs- eller lyngtørv, men alene hegnede sådanne diger ikke godt, og de måtte jævnligt udbedres eller fornyes. Næsten lige så enkelt var det at grave en grøft, der eventuelt samtidig kunne tjene til afledning af overflødig vand, men heller ikke en grøft hegnede særlig godt, medmindre den var både bred og dyb og helst med stejle sider. Ved grøftegravning fik man en del "overskuds-jord", og det var derfor nærliggende at udnytte denne jord enten til

en ret lav vold på begge sider af grøften, der så kaldtes en flækgrøft, eller til en større vold på den ene side af grøften. En sådan grøftevold heggede bedst til den side, hvor grøften var, og skulle der hegnes til begge sider, lavedes der derfor en vold med grøft på begge sider. Volden blev dog først et virkelig effektivt hegn, hvis den blev suppleret med et risgærde på toppen eller med et selvgroet eller plantet levende hegn. En ulempe ved sådanne grøftevolde var, at det var et stort arbejde at anlægge dem, og desuden optog de megen plads. En jordvold skulle helst være 2-3 alen høj, og med dobbelte grøfter kunne et sådant hegn nemt blive 8-10 alen bredt.

I egne, hvor der var tilstrækkeligt med skov og krat, var det almindeligt at hegne med risgærder, som ikke tog så megen plads op. Den enkleste form var et brudgærde, brådgærde eller bunkegærde, der bestod af sammendyngede grene og ris, gerne tjørn eller slåen, mellem 2 rækker nedrammede staver. Dette hegn var meget solidt, især hvis det blev kombineret med en grøft. Hegnstypen krævede meget materiale, kaldet gærdsel, men til gengæld kunne man bruge alle slags grene og ris.

En anden form for risgærde var vindegærdet eller fletgærdet, hvor lange tynde grene blev flettet omkring en enkelt række nedrammede staver. Det fordrede et større arbejde og mere omhu end et brådgærde, men det krævede ikke så meget gærdsel. Et omhyggeligt sat fletgærde af gode ris kunne normalt holde 3-4 år, og derefter blev det brugt som brændsel. Vindegærder kunne sættes på flad mark, men som regel blev de sat på en lav vold med grøft foran for at hegne bedre, og helst skulle der nederst i hegnet være en række sten, så løsgående svin ikke så nemt brød gærdet itu. Både brådgærder og fletgærder kunne have tilspidsede staver, der var højere end selve gærdet, og derved gjorde hegnet mere effektivt. Et sådant hegn ses på et kalkmaleri fra 1400-årene i Høve kirke ved Skælskør. De spidse staver var dog ikke ufarlige for dyr, som forsøgte at springe over gærdet, og derfor blev denne udformning forbudt i 1601 - ikke af hensyn til kreaturerne, men for at de kongelige og adelige jagt dyr, hjortene, ikke skulle komme til skade.

Hvor man brugte jordvolde som hegn, kom der med tiden en del selvsåede buske og træer på disse, men hvis bevoksningen skulle danne et tæt hegn, måtte der ske en systematisk plantning for at opnå et godt levende hegn. Hertil brugtes først og fremmest hvidtjørn, slåen og hyben, men mange forskellige buske og træer kunne bruges. Et rigtigt plantet og godt passet levende hegn udgjorde et

temmeligt solidt hegn, og det sparede meget gærdsel. Desuden kunne det selv levere både gærdsel, brændsel og forskellige materialer, men det indebar også ulemper. Først og fremmest var det et stort arbejde at plante, passe og vedligeholde et godt hegn, og det kunne godt vare 10-12 år inden hegnet var tilstrækkeligt stort og tæt. Dertil kom, at de indtil 2-3 m brede hegn optog megen plads, og i visse situationer kunne det også være uheldigt, at de virkede som læhegn.

I egne med mange marksten var den bedste løsning at sætte stengærder. Det var ganske vist et stort arbejde at opsætte disse gærder, og det skulle helst gøres af erfarne folk, men til gengæld krævede et godt sat stengærde ikke megen vedligeholdelse, og samtidig fik man fjernet en mængde generende sten fra markerne. Et stengærde kunne være et enkeltgærde bestående af en lodret opstabet kampestensvæg som forside og en skrånende jordvold bagtil. Gærdet kunne også være dobbelt med 2 lodrette sider af kampesten og mellemrummet fyldt op med sammenstampet jord. I begge tilfælde kunne virkningen forøges med en grøft foran den lodrette side, for det gjorde det vanskeligere for dyrene at springe over, og hegnet blev endnu bedre, hvis der oven på gærdet blev rejst et lavt risgærde, et såkaldt snitgærde, eller hvis gærdet blev beplantet med tjørn eller lignende. En særlig udformning af stengærder var de såkaldte Falsterske gærder, der også kaldtes kniplingsgærder. De bestod af en enkelt løst opstabet kampestenmur uden jordfyld. De var selvsagt ikke så solide som "rigtige" stengærder, men de var til gengæld ikke så dyre at anlægge, lette at reparere, og erfaringerne viste, at de faktisk hegnede ganske godt, fordi dyrene veg tilbage for at klatre op på dem.

I nyere tid - og navnlig hvor der er tale om indhegning af folde - er de traditionelle hegn i vid udstrækning blevet erstattet af forskellige former for trådhegn bestående af glat jerntråd (hegnstråd), pigtråd eller trådnet, og senest af elektrisk hegn. Fælles for disse hegnstyper er, at de optager meget lidt plads, og at de er forholdsvis nemme at etablere. De flettede eller vævede nethegn findes med mange forskellige maskestørrelser, men de bruges mest i skove, dyrehaver o. lign. og kun sjældent som egentlige markhegn.

Hegn i form af indhegninger har formentlig været kendt lige så længe, som man har holdt husdyr, og ligeledes er forskellige former hegn helt fra oldtiden indgået i forsvarsanlæg. Derimod er hegn

som ejendomsskel rimeligvis først blevet aktuelle i større udstrækning med en stigende befolkningstæthed, først i de opståede byer og senere også i landsbyerne og på landet.

Fra jernalderen kendes marksystemer med digevoldinger, men disse er måske - og navnlig på lette jorder med jordfygning - i nogen grad opstået af sig selv. I nogle udgravede jernalderlandsbyer er fundet spor efter hegn, og der synes først og fremmest at være tale om mindre indhegninger med henblik på dyrene. Sandsynligvis har de fleste af disse hegn været risflettede.

Fra middelalderen er der bevaret enkelte hegn, først og fremmet i form af kirkegårdsdiger og kampesten, men der kendes også enkelte markdiger. Ved udgravning af 2 herregårde fra o. år 1000 på Nødskov Hede ved Lemvig fandt Axel Steensberg dels husvægge og dels nogle tilsluttede diger opbygget af lyng- og græstørv, og også ved en forsvundne landsby Alstrup ved Hobro, der blev nedlagt i 1400-årene, er der afdækket jorddiger. Her synes der dog at have været opstabet kampesten på begge sider, således at der var tale om et dobbelt stengærde.

I Borup Ris er bevaret et kraftigt jorddige, der har dannet skel

mellem de marker, der tilhørte landsbyen Borup, som blev nedlagt i 1200-årene, og nabolandsbyen Rejnstrups marker. Diget har formentlig været noget højere end nu, og det har været suppleret med en grøft på begge sider. Sansynligvis har diget også været forsynet med et risgærde eller med en bevoksning af tjørn eller lignende. Nordligst i området er der tæt ved søen fundet en svær stenlægning, der tolkes som fundamentet for et bredt og svært stendige, der dog er blevet nedbrudt og overpløjet allerede i landsbyens tid.

Skriftlig omtale af middelalderhegn findes - omend i begrænset omfang - i Jyske Lov og i de øvrige landskabslove. Lovene indeholder både gamle og nyere elementer og synes at afspejle, at der i den tidlige middelalder skete et gradvist skifte fra løkkebrug med spredte marker, som hver enkelt selv måtte sørge for at indhegne i nødvendigt omfang, til vangebrug med markerne samlet i vange, hvor hver mand havde pligt til at hegne sin part af de fælles vangegærder. Derudover skulle enhver hegne egen toft, abildgård og bigård. Hegnene omtales blot som gærder, der i denne forbindelse må opfattes som betegnelse for hegn, og der oplyses intet nærmere om, hvorledes hegnene har været udformet.

Det samme gælder de mange landsbyvedtægter fra 1500-årene og fremefter. De fleste vedtægter omtaler hegn og hegning, for et væsentligt formål med vedtægterne var netop at skaffe en vis grad af markfred, men der oplyses sjældent noget eksakt om hegnene, og dertil kommer den vanskelighed, at hegnsbetegnelserne ikke er eentydige. Både gærde og dige kan således betegne såvel jordvold som stendige og begge betegnelser bruges også synonymt med hegn, og tilsvarende bruges betegnelsen grøft i nogle tilfælde om en jordvold.

Indirekte fremgår det dog, at hegnene i skovløse egne som oftest bestod af jorddiger, mens risgærder ellers var den almindeligste udformning. Endvidere tyder de mange bestemmelser om tyveri af ris og staver på, at dette har været et reelt problem, og der synes ligeledes at have været problemer med de mange hegnsled, som nødvendigvis måtte lukkes efter hver passage, da hegnene ellers ville være virkningsløse. I nogle tilfælde pointeres det endda, at leddene skal være så nemme at åbne og lukke, at det kan gøres af børn. Kun i enkelte tilfælde omtales stengærder, og man fornemmer, at den stedlige godsejer eller præst har haft indflydelse på udformningen af de pågældende vedtægter.

De mange risgærder krævede meget gærdsel, og 1763 skrev

Pontoppidan i Danske Atlas: "Hvor mange tusinde Læs heraf aarligen udvises i Siælland allene, kand ikke letteligen beregnes, dog veed jeg, der er den Herregaard, som ikke slipper med Tusinde Læs til sine egne Fang, og maaskee lige så meget til Bonde-Byernes Hegning. Ja jeg kiender en liden Selv-Eyer-Gaard, som bruger hvært Foraar, i det allermindste 100, undertiden 150 læs Elle-Busk til sine Giærder, endskiønt samme haver halvandet tusende Faune Steen-Mur, i hvis Mangel, den vel behøvede vel 300 læs".

Det store forbrug af gærdsel gik hårdt ud over skovene. Derfor blev det i 15- og 1600-årene almindeligt at rejse fletgærder i stedet for brådgærder, og sideløbende hermed forsøgte myndighederne at begrænse forbruget af gærdsel. En lov fra 1562 tilsigtede at få risgærder erstattet af stengærder og jorddiger, og forordninger af 1695, 1710 og 1733 påbød rejsning af stengærder og levende hegn, og i kongelige fæstebreve kunne indgå forpligtelse til at grave grøfter og sætte stengærder.

Efter 1750 voksede interessen for levende hegn under indflydelse af det holstenske kobbeltbrug, hvor jorden blev inddelt i 7-10 skifter, der hver blev indhegnet med levende hegn. Udskiftningen medførte et øget behov for hegn, og såvel Landhusholdningsselskabet som adskillige landøkonomer agiterede kraftigt for at anlægge levende hegn eller opsætte stengærder. Levende hegn vandt især indpas på Fyn, Lolland, Falster og Møn. Stengærder blev navnlig opsat på herregårde, hvor man disponerede over rigelig arbejdskraft i form af hoveri.

Fra 1770 præmierede Landhusholdningsselskabet i en lang år-række plantning af levende hegn. I løbet af 36 år blev det ialt 407 km levende hegn, heraf 211 km på Fyn, 128 km i Jylland og 60 km på Sjælland. Fra 1776 præmieredes også sætning af stengærder, og i løbet af 20 år blev det ialt 264 km, heraf 98 km på Fyn, 53 km i Jylland og 53 km på Sjælland. Derudover blev der plantet mange hegn og sat mange gærder uden tanke på præmiering.

Også skovene søgte myndighederne at få hegnet, og det blev navnlig skovforordningen af 1805, der førte til opsætning af en mængde stendiger, hvoraf mange stadig kan ses, således som det er tilfældet i Borup Ris.

En særlig form for hegn er læhegn, hvis primære formål er at give læ for blæsten. Læhegn er for så vidt en gammel foreteelse for at skaffe læ omkring bygninger, haver, gatnerier og lignende, men som hegn i det åbne landskab med lægiving som hovedformål blev

det først plantet i større udstrækning efter 1850 og navnlig i Vestjylland. Læplantning skete ikke mindst på foranledning af Det danske Hedeselskab, der stiftedes 1866 af E. Dalgas.

I 1850'erne begyndte man så småt at bruge hegn af glatte jerntråde (hegnstråd), der som oftest var ubehandlede, og det anbefaledes derfor at tjære trådene eller male dem med oliemaling, for at de ikke skulle ruste. Metoden var dog lidt omstændelig og ikke særlig effektiv. Der kunne også fås forkobret jerntråd, men også den rustede ret hurtigt, og i løbet af nogle år blev det almindeligt at benytte galvaniseret (forzinket) tråd, der var mere modstandsdygtig over for rust.

I begyndelsen fæstnede man trådene ved at vikle dem om pælene, men det gjorde det næsten umuligt at stramme trådene, og det var også besværligt at genanvende dem. Begge disse problemer kunne løses ved at trække de enkelte tråde gennem huller i pælene, og trådene kunne ydermere fastholdes ved at banke træpløkke i hullerne, men metoden var omstændelig, og derfor blev det efterhånden almindeligt at fæstne trådene med marnes (kramper).

En svaghed ved de glatte trådhegn var, at de forholdsvis nemt blev beskadiget, fordi kreaturerne yndede at gnubbe mod både pæle og tråde, og dyrene kunne også presse sig ud mellem trådene i forsøg på at nå noget fristende græs eller korn. Dette problem blev i nogen grad løst, da man i 1890'erne begyndte at bruge den i Amerika opfundne pigtråd. Den var naturligvis noget dyrere end glat tråd, og den var også mere besværlig at håndtere, men den gav et betydeligt mere effektivt hegn. Dog kunne dyrene bryde gennem hegnet, hvis de blev skræmt eller kom op at slås, og i så tilfælde kunne pigtråden forårsage nogle grimme skader på dyrene.

Trådhegn blev hovedsagelig anvendt til midlertidige eller permanente folde, og samtidig med at de vandt frem, begyndte man mange steder at fjerne indhegnene mellem de enkelte marker, især de pladskrævende hegn som levende hegn og jordvolde. Åbne grøfter blev erstattet af nedgravede drænrør, og mange stengærder blev brudt ned og solgt som vejmateriale. Med en ændret afgrødesammensætning og ændrede former for fodring og græsning blev ulemperne ved disse hegn nemlig forholdsvis større end fordelene, og desuden var hegnene ofte til stor gene, når man ville benytte de redskaber og maskiner, som for alvor begyndte at vinde frem.

Denne udvikling fortsatte i dette århundrede, og den tog fart især i 1940'erne, da mange gamle hegn blev fjernet som beskæftigelses-

arbejde. Efter 1950 blev endnu flere gamle hegn fjernet, for at de ikke skulle være i vejen for de stadig større redskaber og maskiner, der blev brugt i landbruget, og i dag er skellene mellem markerne ofte indskrænket til en enkelt plovfur.

Samtidig har også mange hegn skiftet karakter. Fra slutningen af 1930'erne er det blevet stadig mere almindeligt at anvende elektriske hegn med en enkelt strømførende tråd. Svagheden ved disse hegn er, at de storset er nytteløse, hvis der ikke er strøm i tråden som følge af brud, eller fordi der et eller andet sted i systemet sker en afledning på grund af regnvejr, en defekt isolator, græsstrå der rører tråden eller regulær strømafbrydelse. En kortvarig strømafbrydelse vil som regel være uden betydning, men køerne i en fold afprøver øjensynligt jævnlige hegn, for erfaringsmæssigt vil de stille og roligt forcere hegn, hvis afbrydelsen varer længere end en halv times tid.

I begyndelsen brugte man udelukkende træpæle til elektrisk hegn. Senere gik man over til helt eller delvist at bruge spinkle jernpæle, og det nyeste er, at man bruger spinkle pæle af en særlig træsort, eukalyptus, der isolerer så godt, at man ikke behøver egentlige isolatorer.

Fælles for alle former for trådhegn er, at de i modsætning til ældre hegnstyper ikke efterlader sig spor over jorden og kun i ringe grad under jorden, og det gælder i særdeleshed elektriske hegn på spinkle pæle. Allerede efter få år vil sådanne hegn ikke kunne spores, og uden skriftlige oplysninger eller andre kilder ville en fjern fremtids forsker derfor få den fejlagtige opfattelse, at vi i det 20. årh. holdt op med at bruge hegn, og at dette nok var en følge af dramatiske ændringer i samfundet. Vi ved naturligvis bedre, men forholdet er værd at have i tankerne, når vi beskæftiger os med tider og forhold, hvorom vi kun har spredte arkæologiske vidnesbyrd.

Svend Nielsen.

Svend Dyhres medhjælper Else Frederiksen i Borupris februar 1957. Foto Sv. Dyhre.

"Stikkemænd" i Borupris maj 1957. Fra venstre Charles, Alfred, Kulas, Marius og Rembrandt. Foto Sv. Dyhre.

Hvad skete i tiden efter Borups forsvinden

I mange år har Nytårsgavens læsere haft glæde af at læse dette udmærkede og oplysende lille skrift, der jo primært har beskæftiget sig med den fjerne fortid, specielt om de fundne højryggede agre fra den tidligere landsby Borup, der forsvandt i 13-1400-tallet.

Det kunne måske for den samme læserkreds være interessant at få et lille indblik i, hvad der siden er sket med arealet.

Brugen af jorden til agerdyrkning er sikkert hurtigt holdt op allerede af den grund, at befolkningstallet ligefrem faldt. Landbruget var den gang og helt op til 1800-tallet langt det vigtigste erhverv, idet hverken industri eller søfart havde stor betydning.

Vi må derfor forestille os, at skoven med forskellige vækster har indfundet sig og fortsat med at vokse i omfang, indtil de alt for store hugster foretoges i løbet af 1600-årene med en betydelig tilbagegang i skovarealet til følge.

Man bliver opmærksom på forholdet i slutningen af 1600-årene, og man gjorde flere forsøg på at gennemføre forskellige forordninger, navnlig på kronens ejendomme i 1700-årene, men det hjalp kun lidt. Man må som en af årsagerne til denne tilstand tænke på, at samfundet magtede det simpelthen ikke. Vi skal huske på, at tiden efter 30-årskrigen og altså isoleret set vore svenskekrige var så udmærkede og ødelæggende, at vi i dag næppe har fantasi til at forestille os, hvor forfærdelig tilstandene var. Dertil kom kvægst og andre ulykker, som i høj grad bidrog til at fastlåse de ulykkelige forhold. Vi skal omtrent til midten af 1700-tallet før det endelig lysner. Det er derfor ikke spor underligt, at skovens tarv ganske blev negligeret med den lange omdriftalder, skov nu engang har. Der fandtes jo næsten ingen industrier til at aftage træet, det blev hovedsageligt kun brugt til brænde og til skibsbygning.

Vi må derfor forestille os, at skoven i den første tid efter Borups forsvinden ganske langsomt og pletvis har bredt sig på de gamle agre.

Borup Ris' tilhørsforhold har nok altid været Gunderslevholm, idet gården nævnes første gang i 1333. Skovtilstanden har sikkert

været som i det øvrige land, og træarterne har formentlig været eg, lind, pil, lidt birk måske og navnlig bøg, som efterhånden har fået overtaget, da den dels tåler skygge og skygger dermed de andre træer væk, og dels egner Borup Ris sig glimrende til bøgedyrkning.

Skoven har formodentlig bestået af holme med enkelte store træer og ellers kratagtige bevoksninger, indimellem måske med små engstykker til afgræsning af kvæg og heste.

Som nævnt blev der gjort forsøg på forordninger om skovens dyrkning i 1700-tallet, men det blev i vidt omfang ved den gode vilje. Først i 1805 sker der en skelsættende begivenhed, og den forordning, der nu så dagens lys, gjaldt privatskovbruget. Forordningen viste sig at have overordentlig betydning og var så fremragende tænkt, at den holdt sig uforandret i 130 år. Æren for denne lovs tilblivelse må tilskrives Chr. D. Fr. Rewentlow, 1748-1827, besidder af grevskabet Christianssæde på Lolland. Bestemmelserne i loven går i korthed ud på, at skovene skulle indfredes med diger eller stengærder og al heste- og kvæggræsning skulle forbydes.

Der forestod her på Gunderslevholm et meget betydeligt arbejde for min tipoldefar Peter Johansen de Neergaard at få gennemført de nye bestemmelser. Dels ejede han betydelige skovstækninger mellem Slagelse og Holløse, og dels var det vanskeligt at få udstukket de nye grænser mellem skov og landbrug, idet man både skulle tage hensyn til, hvor man mente at skovdyrkning egnede sig bedst og samtidig tilgodese de græsningsrettigheder, som navnlig bønderne havde. Det tog lang tid, og man kan af arkiver læse om de diskussioner, der har været mellem min tipoldefar og myndighederne. Men i 1812 synes alt at være på plads. Navnlig indfredningen var en stor indsats. Tænk at flytte alle de sten med håndkraft og små trillebøre!

For Borup Ris' vedkommende blev Rejnstrup Overdrev eller Knurrevang hegnet fra det tidligere bebyggede areal og selve Borup kom til at ligge på den åbne slette.

Imidlertid kan jeg ikke forestille mig, at min tipoldefar har nået at gøre så forfærdelig meget ved skovdyrkingen. Umiddelbart efter 1812 begyndte tiderne at gå tilbage og specielt årene fra 1818-28 var overordentlig byrdefulde for hele landbruget, der jo stadig var hovederhvervet. Masser af jordbrugere - store som små - gik fallit og dengang fandtes intet socialt sikkerhedsnet - næ, det var bare over på fattiggården. Også min tipoldefar og hans kone måtte flytte fra gården i 8 år, efter at der var nedsat en tre-mands kommission til at rede trådene ud.

Det lykkedes virkelig denne at tilbagelevere ejendommen til min tipoldefar, men udslidt som han var af mange års bekymringer, magtede han ikke at genoptage arbejdet. Han overlod Gunderslevholm til sin næstældste søn, Carl, og det er navnlig i hans tyveårige besiddertid, at vi har kunnet og endnu kan se resultatet af hans skovdyrkning. Bl. a. Borup Ris blev der meget mere samling på i de enkelte bevoksninger, og der blev plantet eller sået alle vegne, hvor det tiltrængtes. Bøgen blev den foretrukne træart, og den trives udmærket netop på denne lokalitet. Da bøgene i Borup Ris alle var plantet omkring 1833, er det først i de senere år, at der sker en langsom afvikling af den gamle masse. Noget er dog brutalt fjernet af de store storme i 1967-68, og vi har derfor set os nødsaget til at dyrke skoven på en lidt anden måde, end vi måske ellers ville have gjort.

Under den næste ejer, Johan Thomas Neergaard, bliver Borup Ris tyndet med passende mellemrum, således at der fremstod en smuk forstmæssig drevet skov med skyldig hensyntagen til gamle træer og hensyn til insekter og fugle, og denne politik er i vidt omfang ført videre i den næste ejer, Ferdinand Neergaards og i min tid.

I den lange besidderperiode som repræsenteredes ved Ferd. fars tid Johan Thomas N. begyndte man andre steder i skoven at indføre fremmede bøgeolden fra andre lande i Mitteleuropa, hvor bøgen har sit optimum, og hvor Danmark ligger på nordgrænsen. Dette initiativ begyndte i 1880-erne og er fulgt op til vore dage for at konstatere om de fremmede bøgesorter har en bedre form på stammen, om de er mindre grenede eller tvegede, og om de vokser hurtigere. Vi har fem forskellige fremmede europæiske lande repræsenteret nu. Jeg ville måske ønske et sjette land, nemlig Slesvig Holsten. Der finder der aldeles pragtfulde bevoksninger af bøg.

Borup Ris repræsenterer Schweiz, som er kendt for sine gode bevoksninger, men også Belgien er kommet med gennem en berømt skov uden for Bruxelles. De schweiziske bøge repræsenterer tre forskellige lokaliteter, Zürich, Bern og Neuchâtel. Derfor de mange flag og våbenafbildninger på de små imprægnerede egepæle derude i skoven.

En ting er at have alle disse oplysninger noteret i sin bevoksningsbeskrivelse, men dels kunne den jo forsvinde, og dels er det langt morsommere at have oplysningerne direkte for øjet.

Formålet er således at sammenligne de udenlandske bøge med

de danske, og de forskellige plantninger er skarpt adskilte fra hinanden.

Man kunne så spørge, er der forskel på de ældre udenlandske bevoksninger og de danske de andre steder i skoven? Ja, men den er beskeden til fordel for de udenlandske. Man kan med et øvet øje erkende forskellen, men det er et åbent spørgsmål, om det kan betale sig at ofre planter fra udlandet fremfor at frembringe en selv-foryngelse af dansk bøg. Personligt tror jeg ikke rigtigt det er umagen værd i bøg.

Men i Borup Ris trives fantasien i fuldt mål med schweizisk bøg fra 3 lokaliteter, en fra Belgien og resten dansk. Det er det, jeg altid har sagt, det bliver utrolig morsomt for os alle at se forskellen på bøgene om 100 år!

Rolf V. de Neergaard.

Carl Thomsen stikker sten i Borupris 1957. Foto Sv. Dyhre.

Avisudklip m.m.

vedr. Svend Dyhre Rasmussen og Borupris

Akt.	= Aktuelt
B.A.	= Berlingske Aftenavis
Dbl.	= Dagbladet
F.F.	= Fuglebjerg Folkeblad
F.J.	= Familie Journalen
F.T.	= Folketidende
K.D.	= Kristeligt Dagblad
L.Bl.	= Landsbaldet
M.O.	= Mellem Os
N.T.	= Næstved Tidende
Pol.	= Politiken
S.A.	= Sorø Amtstidende
Sj.P.	= Sjællands-Posten
S.T.	= Sjællands Tidende
Sy.S.	= Sydsvenska Dagbladet Snälposten
U.bl.	= Ugebladet

- 06.12.52 S.A.: 600-aarige landbyagre et spadestik under jorden.
06.12.52 S.A.: Betydningsfulde historiske fund i Borup Ris
18.09.54 S.A.: En historisk tiårsplan ved Tjustrup sø.
26.11.56 S.A.: Atomundersøgelse af middelalder-planter på Fuglebjergene.
10.05.58 N.T.: Udvandt man jern i den glemte landsby Borup ved Knurrevang?
27.09.58 N.T.: Denderup Vænge giver mulighed for ny undersøgelse af middelalderlandbrug.
08.10.58 Sy.S.: Asadyrkaren Grundtvig.
16.12.58 F.J.: Landsbyen, der gemte sig i skovbunden.
11.04.59 N.T.: På vandring mellem Oldtidens grave i forårets Tvedevænge.
18.04.59 N.T.: Den forsvundne landsbys huse dukker snart frem i Borup Ris.
18.04.59 N.T.: Skovens røde småtrold.
04.05.59 N.T.: Nationalmuseet godkendte de nye fund i Tvedevænge.
På spor af en 900-årig landsby ved Tjustrup sø.
07.08.59 N.T.: Ørslev sogns beboere ejer et værdifuldt historisk minde.

- 29.08.59 F.T.: Den glemte landsby frem af glemslen.
- 20.11.59 N.T.: Den forsvundne landsby blev ikke fundet i år.
- 12.05.60 N.T.: Husfundamentet er fremdraget i Kastrup Dyrehave.
- 06.07.60 F.T.: Midtsj. skove gror på oldtids- og middelalderbønders agre.
- 23.07.60 B.A.: Falkeøje ser alt.
- 30.07.60 N.T.: Pilebækkens vandmøller er sidste fase i Borup Ris
- 13.08.60 S.A.: De siger, at jeg dog er en sær fyr.
- 25.08.60 S.A.: BORUPRIS.
- 16.09.60 N.T.: Prinsesse Margrethe ved Borup Ris.
- 29.09.60 N.T.: Danmarks største jernalderboplads fundet på fynsk herregårdsmark.
- 29.07.60 S.P.: Undersøgelsen af Borup Ris står foran sin afslutning.
- 03.11.61 S.A.: Danmarks ældste agre fundet ved Næsbyholm.
- 04.11.61 F.T.: Oldtids bondebrug skal kortlægges i øst-danske skove.
- 13.11.61 S.P.: Store oldtidsfund ved Tystrup sø.
- 15.11.61 S.A.: Nu indledes ny jagt på Sjællands fortidsbønder.
- 27.11.61 N.T.: Næste undersøgelser af Sjællands bondekultur.
- 05.12.61 N.T.: Oldtidsbondens agre i Næsbyholms skove.
- 14.12.61 N.T.: Hørte vandmøllen i Borup Ris til en større hovedgård?
- 03.02.62 F.T.: Lægmand som spejder og samler for videnskaben.
- 31.10.62 N.T.: Søgte efter en herregård, men fandt en bondegård.
- 25.06.63 S.T.: Fuglebjerg-arkæolog skal forstå en stor mølleundersøgelse.
- 25.06.63 N.T.: De gamle vandmøller i Sydsjællands skove. Vandmølleundersøgelsen i Hesede skov lover godt.
- 02.08.63 S.T.: Fuglebjerg-arkæologen fandt Skørpinge mølle.
- 21.05.64 S.T.: Hårslev vandmølle kunne kun bruges om vinteren.
- 22.05.64 S.T.: Fuglebjerg-arkæologen har fundet mange skvatmøller.
- 22.05.64 Akt.: 50 skvatmøller i Hesede skov.

- 22.05.64 Dbl.: Skvatmøllerne - bondebrugenenes første form for mekanisering.
- 22.05.64 Dbl.: Her lå fortidens skvatmøller.
- 22.05.64 N.T.: Skvatmøllen - har været bondens første form for mekanisering.
Vandmølle-undersøgelsen i Hesede skov atter i gang.
- 31.05.66 S.T.: Bøger om St. Valby og fra Borup Ris.
- 28.10.66 Dbl.: Masser af skvatmøller i Hesede-skoven.
- 18.08.68 Pol.: Skovarbejder fandt Europas ældste middelalderlandsby.
- 29.08.68 N.T.: Grovsmeden fik sit navn på titelbladet af videnskabsværk.
- 05.10.68 S.T.: Den gådefulde landsby.
- 17.09.69 S.T.: Natlig brandudrykning til affaldsbunke.
- 24.01.70 N.T.: Hvermands-møllen, der kun krævede et "Skvæt" vand for at male korn.
- 05.05.70 N.T.: Derinde i skovens løndomsfulde halvmørke dukkede rækken at stene frem.
- 01.02.74 N.T.: Blev begravet i Knurrevangs jord.
- 18.01.74 N.T.: Dødsfald - Svend Dyhre Rasmussen døde d. 16. jan. 1974.
- 29.05.76 N.T.: Man bliver aldrig helt færdig med Borupris.
- 23.06.77 N.T.: Professoren graver igen i Knurrevang og forbereder en ny bog om "Borupris".
- 24.06.77 N.T.: 13-årig med til at udgrave oldtidsby.
- 24.06.77 N.T.: Professorens læredreng.
- 02.03.78 F.F.: Annonce vedr. Borupris udstilling i SDS.
- 02.03.78 S.T.: Spændende fund.
- 03.03.78 N.T.: Hvad Knurrevang gemte.
- 06.03.78 S.T.: Klokkébægeret stammer fra yngre stenalder.
- 07.03.78 N.T.: Fuglebjerg kan bestemt være sin forsvundne naboby bekendt.
- 16.03.78 N.T.: Borup Ris udstillingen en succes.
- 16.03.78 S.T.: Udstilling en succes.
- 16.03.78 F.F.: Annonce vedr. Borupris udstilling i SDS.
- 18.03.78 S.T.: Fuglebjergs stamfader døde under vikingetogt.
- 18.05.78 N.T.: Gave til Borupris.
- 20.05.78 S.T.: Økonomisk håndsregning af Lions Club.

- 06.06.78 S.T.: Borupris' Venner på besøg i landsbyen.
- 07.06.78 N.T.: Utvivlsomt en festplads ved siden af "Danse-
bøgen".
- 26.07.78 N.T.: 27 unge fra 14 nationer besøgte Fuglebjerg-egnen.
- 26.07.78 S.T.: 14 nationers møde med den forsvundne landsby.
- 05.78 M.O.: Succesfuld udstilling i Fuglebjerg-afdeling.
- 21.10.78 S.T.: 800-årig vestsjællandsk eg til skovbrugsmuseet.
- 02.11.78 N.T.: Borupris' Venner.
- 02.12.78 S.T.: Den forsvundne landsby er glad for sine venner.
- 23.12.78 S.T.: Nissernes jul i langdyssen.
- 23.12.78 N.T.: Set fra Fuglebjergtet.
- 07.02.79 U.bl.: Gamle huse og gårde er en uvurderlig arv.
- 21.02.79 N.T.: Ejere af gamle huse og gårde forvalter en uvurder-
lig arv.
- 26.03.79 Dbl.: International opmærksomhed om Susålandet kan
påregnes.
- 28.03.79 U.bl.: Enestående kulturminde i Borupris.
- 13.04.79 L.bl.: Borupris på vej mod international berømmelse.
- 20.04.79 L.bl.: Vi danske kendte stedet længe.
- 09.05.79 N.T.: Sv. Dyhres hus skal nedrives.
- 14.05.79 S.T.: Dyhres hus revet ned.
- 02.06.79 N.T.: Sidste fra Borupris.
- 30.06.79 K.D.: Internationale øjne hviler på sjællandsk
middelalderlandsby.
- 20.07.79 N.T.: Opfordring til at støtte Borupris.
- 08.11.79 S.T.: Fuglebjerg har heddet Vedbend.
- 10.11.79 N.T.: Haldagemagle var stor med 21 gårde.
- 06.12.79 N.T.: Årets nyt fra Knurrevang.
- 11.12.79 N.T.: Langvarigt registreringsarbejde, men ikke kede-
ligt.
- 26.05.80 N.T.: Rundgang i Borupris.

Preben V. Andersen

Indholdsfortegnelse

over årgangene 1979 - 1993.

Hvor intet andet er anført, er artiklerne skrevet af professor Axel Steensberg.

1979:	side
1. Til Borupris' Venner	3
2. Lidt om "brandstenenes" historie	14
3. Brugen af kogegruber i Danmark og på New Guinea	18
4. Tale ved Svend Dyhre Rasmussens bære i Tystrup kirke den 19. januar 1974	23
1980:	
1. Til Borupris' Venner	3
2. Nye resultater angående tidsfæstelsen af fundene	5
3. Termoluminescensdatering	8
4. Brandsten og kogegruber i Island og Norge	9
5. Et afskærmet ildsted i gård 3 i Borup	13
6. Da vi begyndte i Borupris - Et uddrag af Svend Dyhre Rasmussens beretning	21
1981:	
1. Til Borupris' Venner	3
2. Stenalderen	3
3. Førromersk Jernalder	5
4. Vikingetidens Borup	13
5. De middelalderlige gårdtomter 4 og 5	21
6. Kronologisk liste over C- ₁₄ dateringer fra Borupris	23
1982:	
1. Til Borupris' Venner	3
2. Påvisning af endnu en "røgovn" fra ø. 700 e. Kr.	4
3. Den endelige rekonstruktion af "røgovnen, ildsted 7 i hus 3, 1	6
4. Nye iagttagelser angående den middelalderlige bebyggelse, gård 4-5 og vandmøllen	9
5. Lidt om flytning af bosteder og landsbyer	11
6. Brikker til en mosaik v/ Svend Nielsen	18

1983:

1. Til Borupris' Venner	3
2. Vor Frues Hverving i Gunderslev	5
3. Dansepladsen i Borupris	8
4. Svend Dyr Rasmussens optegnelser om engslæt ved søen	23

1984-85:

(Professor Valdemar M. Mikkelsen har skrevet indledning og alle artikler i bogen)

1. Indledning	5
2. Kildemateriale	6
3. Beskrivelse af de undersøgte profiler i mosen	8
4. Analyser af makrofossiler	10
5. Pollenanalyser	10
6. C ₁₄ og historisk-arkæologiske dateringer	15
7. Den lokale vegetation på mosen	19
8. Oversigt over ændringer i fugtighedsforhold i mosen	25

Kort opsat på arbejdsskuret, placeret lige inden for skovgærdet. Foto Sv. Dyhre.

9. Sammenligning mellem vegetationstypernes pollenspektre og deres arealmæssige udbredelse	28
10. Vegetationsudviklingen i området	34
1986:	
1. Til Borupris' Venner	3
2. Hulveje i og omkring Borupris v/ Svend Dyhre Rasmussen	5
3. Kommentar til foregående afsnit om hulveje	23
4. Tekster til Svend Dyhre Rasmussens fotografier	24
1987:	
(Artiklerne er skrevet i samarbejde mellem Axel Steensberg og Vald. M. Mikkelsen med Svend Dyhre Rasmussens efterladte beretninger)	
1. Indledning	3
2. Rejnstrup Overdrev før Skovforordningen af 1805	6
3. Udnyttelse af overdrevet efter skovforordningen af 1805	9
4. Udnyttelsen af Borup Gade og Tjørnestykket siden 1886 og dens betydning for vegetationen	15
5. Dyhre Rasmussens undersøgelser i 1958	16
6. Den botaniske undersøgelse af vedplanter i 1986	21
7. Undersøgelse af græs-urtevegetationen i Borup Gade og Tjørnestykket	27
8. Ændringer i græs-urtevegetationen siden 1941	30
1988:	
1. Svend Dyhre Rasmussen i smedelære v/Svend Nielsen	3
2. Marginaljord	21
1989:	
1. Til Borupris' Venner	3
2. Stavnsbåndets ophævelse og husmændene	7
3. Sten, der gror op af jorden	14
1990:	
1. Til Borupris' Venner, Axel Steensberg/Grith Lerche	3
2. Borupris - En vurdering af de forskellige undersøgelsers beviskraft. Axel Steensberg/ J. L. Østergaard Christensen ..	7

1991:

(Artiklerne er dels skrevet og dels samlet fra Svend Dyhre Rasmussens arkiv af Preben V. Andersen)

1. Svend Dyhre Rasmussens tanker og meninger	3
2. Dansebøgen	5
3. Hekkenfeldt-Jens	11
4. Brevveksling mellem Axel Steensberg og Svend Dyhre Rasmussen om udkastet til textbindet til atlasset over Borup agre	23
5. Sket i året	29
6. Foreningen "Borupris' Venner"	32

1992:

(Artiklerne er samlet, skrevet og redigeret af Preben V. Andersen).

1. Forord	3
2. Siden sidst v/ Svend Nielsen	4
3. Tystrup Sogns geologi v/ dr. phil. S. A. Andersen	5
4. Lidt om rationalitet v/ J. L. Østergaard Christensen	9
5. De første 3 år af undersøgelserne i Borupris af Svend Dyhre Rasmussen	13

1993:

1. Til Borup Ris' Venner v/ Svend Nielsen	3
2. Omkring Svend Dyhre - og journalisterne, Svend Dyhre, Borup Ris og miljøet i Rejnstrup v/ Henning Jessen	5
3. "Grundtvigdyssen" v/ Preben V. Andersen	15
4. Udstilling på Fuglebjerg bibliotek v/ Preben V. Andersen	21
5. Om Vinstrupgaard, fra Svend Dyhre Rasmussens arkiv	22

Bestyrelsen for foreningen "BORUP RIS' VENNER"

Formand:

Museumsinspektør Svend Nielsen,
Skovdalsvej 15, 8963 Auning, Tlf. 86 48 36 78

Næstformand:

Museumsinspektør J. L. Østergaard Christensen,
Holbæk Museum, 4300 Holbæk, Tlf. 53 43 23 53

Kasserer og sekretær:

Sekretariatchef Bertel Hansen,
Skovhusevej 2, Arløse, 4262 Sandved, Tlf. 53 75 63 48.

Fhv. borgmester Jens Chr. Pedersen,
Dalsgårdsvej 10, 4250 Fuglebjerg. Tlf. 55 45 34 87.

Sparekassedirektør Preben V. Andersen,
Dalsgårdsvej 72, 4250 Fuglebjerg. Tlf. 55 45 37 73.

Revisor:

Lærer, fru Karen Bjerre,
Haldagemaglevej 7, 4250 Fuglebjerg. Tlf. 55 45 33 65.

Revisorsuppleant:

Mogens Clausen,
Hindholtvej 34, 4250 Fuglebjerg. Tlf. 53 75 64 94.

Regnskab

for Foreningen "Borup Ris' Venner"

for perioden 1. november 1992 - 31. oktober 1993.

Driftsregnskab

Indtægter:

Indgået kontingent	9375,00
Modtagne gaver og tilskud	0,00
Salg af Nytårgaver	240,00
Renteindtægter	333,85
	<u>9948,85</u>
Årets underskud	2247,55
	<u>12196,40</u>

Uagifter:

Nytårgave, trykning	10862,50
Møder, repræsentation	241,90
Porto og blanketter	1092,00
	<u>12196,40</u>

Status:

Aktiver:

Girokonto	8183,91
Bog, Holsteinsborg Sparekasse-Bikuben	8303,62
Aktiver ialt	<u>16487,53</u>

Passiver:

Egenkapital pr. 1/11. 1992	18735,08
Underskud 1992/93	2247,55
Egenkapital pr. 31/10 1993	<u>16487,53</u>

Arløse den 31. oktober 1993.

Bertel Hansen